

לחקר דרכי הפסיקה של הרא"ש

(למאמרו של ד"ר אליקים ג' אלינסון, "סיני" צג (תשמ"ג) עמודים רלד-דמד, הערותיו של ד"ר דוד זפרני, "סיני" צד (תשד"ם) עמודים רעה-רפג).

הסתמכותו של הרא"ש על הפסיקה האשכנזית

אכן במאמרי, קבעתי באופן חד-משמעי: "הרא"ש העניק עדיפות מוחלטת להוראות חכמי אשכנז בכלל ולהוראות בעלי התוספות בפרט". על דברים אלה העיר ד"ר זפרני: א. "דעת מחבר המאמר היא כדעת א"א אורבך, וכו'. ב. הרא"ש הסכים להלכה כחכמים ספרדיים, ולעתים פסק כמותם בניגוד לדעתם של חכמי אשכנז וצרפת. ללמדך, שאין כאן העדפה, אלא עקביות ועצמאות מוחלטת... מעתה טעות היא לייחס לרא"ש העדפה של הפסיקה האשכנזית".

תשובתי:

א. אין מקום לחילוקי דעות בין החוקרים בעניין זה, ולכן לא גודקתי לדברי פרופ' אורבך או לכל חוקר אחר. הסתמכתי על העדות המפורשת של האי גברא רבה, ר' שלמה לוריא (המהרש"ל, בן דורו של הרמ"א, שחי לפני כארבע מאות שנים); הוא מעיד בשם הרא"ש עצמו בתשובה שלא הגיעה לידינו, וז"ל: מצאתי בתשובות הרא"ש שכתב, שהאי"ש ר' משה בר מיימון גדול היה מאד בכל החכמות, מכל מקום כשהוא חולק עם ר"ת ור"י שלא לשמוע אליו... כי קבלה בידינו שר"ת ור"י היו גדולים בחכמה ובמניין יותר מן הרמב"ם. (וחזר המהרש"ל על הדברים פעמיים)¹. לקביעה זאת קיימים סמוכין נוספים בתשובות הרא"ש שהגיעו לידינו². אשר ליישומו של כלל זה, הרי ידוע הוא לכל בר בי רב שהבדלי הפסיקה שבין הטור והבית יוסף (וכמו כן, בדרך כלל בין השרע והגהות הרמ"א) מבוססים במידה גדולה על חילוקי הדעות שבין הרמב"ם והרא"ש, שהראשון משקף את המסורת הספרדית, והשני משקף את המסורת האשכנזית. ודאי, יש חשיבות לעובדה שלעתים התעלם הרא"ש לחלוטין מדעת הרמב"ם בנושאים חשובים, שהם בבחינת מעשים בכל יום, ושלגביהם דעת הרמב"ם היא מן המפורסמות, והרא"ש דן בהם באריכות בלי להזכירו כלל (כגון בעניין ברכת אשה במצוות עשה שהזמן גרמן ובעניין הגדרתה של כסות לילה בציצית שצינתי במאמרי)³. שתיקה רועמת כזאת צועקת "דרשני"!

סוף דבר, העדפת הרא"ש לפסיקה האשכנזית היא קביעה חתוכה, ואין מקום בענין זה לויכוחים בין חוקרי ימינו.

1. הקדמות לים של שלמה, מסכת בבא קמא ומסכת חולין. תשובה זאת לא הגיעה לידינו, ראה במאמרי הערה 2.
 2. תשובות הרא"ש כ, כ; כז; פד, ג. בכל זאת, עדותו של המהרש"ל חזקה יותר, ראה בהערות למאמרי, 3, 4.
 3. המקורות צוינו במאמרי, הערות 6, 7.
- סיעונו של ד"ר זפרני שבדיונו העיקרי בענין ברכת האשה, היינו בפסקי הרא"ש לקדושין א.

ב. הופעתם של חכמים מספרד ומפרובנס בדברי הרא"ש היא עובדה ידועה, אולם אין לה חשיבות לענייננו, שהיא הכרעתו של הרא"ש על יסוד הבחנתו הוא באשר לסמכות החכמים השונים. ד"ר זפרני בהערותיו הזכיר רק שני מקרים שלפיהם קבע: "לעתים פסק כמותם בניגוד לדעתם של חכמי אשכנז"⁴. יש לציין שבשני מקרים אלה דחה הרא"ש את דעתם של חכמים אשכנזים קודמים (במקרה הראשון, רש"י; במקרה השני רבינו שמשון בשם ר"ת), על סמך סברתו הוא, ובסוף הדיון הזכיר בדרך "אגב אורחיה" שישנם חכמים אחרים שכבר נקטו בעמדתו (במקרה הראשון, הרמב"ם; במקרה השני, הרמ"ה). במקרה הראשון, הקדים הרא"ש את העובדה שרבותיו (תאשכנזים!) לא נהגו כרש"י: "לא ראיתי לרבותי שהיו מצווין להביא ערבה הגדלה על הנחל, ונראה לי לפרש... וכן משמע מתוך דברי הרמב"ם". במקרה השני, דוחה הרא"ש את דברי רבינו שמשון בדברים אלה: ולי נראה שהוציא את שיטת הש"ס ממשמעותא... האי סברא ליתא כלל... ועור עיקר הדיון הזה הוא אומד הדעת, ואחרי הרחבה רבה בדיון לגופו של ענין, (המתפרסת על יותר מעשרים שורות בפסקי הרא"ש בדפוסים שלפנינו) בה דוחה הרא"ש את כל סיעוניו של רבינו שמשון, מסיים הרא"ש: וכן פירש הר"ר מאיר הלוי ז"ל ושאר גדולי הארץ הזאת, וכן עיקר. האם אמנם על סמך הוכחות מעין אלו, ניתן לדחות הדברים המפורשים של הרא"ש עצמו, שיש להעניק סמכות יתר לחכמי אשכנז מחכמי ספרד?

התעלמותו של הרא"ש ממנהגים אשכנזיים

יש להדגיש שבמאמרי לא התייחסתי למנהגים הנוגעים לדברים לא שכיחים או למנהגים בנושאים שוליים, אלא למנהגים בעלי ערך ראשוני בעניינים המשתקפים היטב בחיי היום-יום של יהודי שומר מצוות: א. איסור קטניות בפסח; ב. דחיית הפסק טהרה של אשה נידה ליום החמישי אחרי התחלת הדמים, (בימינו היום השישי ע"פ החמרה נוספת שהוזכרה בתרומת הדשן ובמהרי"ל); ג. מנהגן של הנשים באשכנז בתקופתו שלא לבא לבית הכנסת בעת נידתן, היינו לפני הפסק טהרה; ד. החמרה גדולה בנוהגי אבלות מר"ח אב עד אחרי צום תשעה באב; ה. הגבלת התקופה בה ניתן לחגוג סעודת חתן וכלה לשבעה ימים לבד, היינו עם ההוספה לברכת המזון, "שהשמתה

ממ, הסתפק הרא"ש בהעתקת דברי תוספות עירובין צו, ע"א, ולכן לא הזכיר את דעת הרמב"ם, אינו נכון. יש תוספות משמעיות בדברי הרא"ש שאינם בדברי תוספות, השערת ד"ר זפרני שספר "משנת תורה" היה בספרייתו של הרא"ש, אבל לא פרוס לפניו, אינה מובנת לי. נכון הדבר, שלעתים העיר הרא"ש "כן פסק ר"מ בפסח, ואין בידי ספרו לכתוב לשונו", אבל אין די בזה להסביר מדוע הרא"ש התעלם מפסקים מפורסמים, עקרוניים, ופשוטים של הרמב"ם. הרי הוראות הרמב"ם פרוסות הן על פני פסקי הרא"ש, ודבריו מובאים באותו המסכת ובאותו הפרק (לדוגמה — סימן ז וסימן יז). האם אמנם עלינו להניח שלעתים טרח הרא"ש להוציא את ספר "משנת תורה" מספרייתו, ולעתים לא טרח? אתמהא!

4. הערות ד"ר זפרני, הערה 4, שם הוא מוסיף המלה "למשל". אינני מודע לדוגמאות אחרות של התופעה, ולכן הסתפקתי בשתיים שהביא:

א. פסקי סוכה ג, יג — האם מן הראוי להקפיד לברך על ערבות הגדלים על גחלי מים (בהעתקת הערות ד"ר זפרני נפלה טעות; המדפיס הדפיס סוכה ג, ג, במקום ג, יג).
ב. פסקי כתובות ת, ג — הנותן את נכסיו מתנה לאחר כדי להבריחם מבעל-חובו, האם יש תוקף לקנין.

במעונו⁵. האם אמנם יתכן שהרא"ש התעלם ממנהגים אלה שהיו כבר נפוצים בקהילות אשכנז בימיו (כמו שהוכחתי במאמר) משום שאין להם מקור בתלמוד, או לפי ניסוחו של ד"ר זפרני משום שלדעתו מנהגים אלה עומדים "בניגוד להלכה"? אתמהא! הרי התייחסותו של הרא"ש למנהגי הקהילות שבתוכן קבע את מגוריו לקראת סוף ימיו ידועה היא; נמנע מלעקור אותם אפילו במקרים שהיו נראים לו חסר בסיס, וזאת אפילו באותם המנהגים שבאו להקל על הוראות התלמוד (למשל נוהגים שלא להיזהר בשמיטת כספים)⁶. למה לו להרא"ש להתייחס בחשיבות יתר דוקא למנהגי ספרד, ולהתעלם ממנהגי ארץ רבותיו האשכנזים? האמת יורה דרכו, כמו שמבואר במאמרי; אין כאן ח"ו יחס של זלזול למנהגי ארץ אבותיו ורבותיו. יסוד התופעה הוא בעובדה שהרא"ש עבר מארץ אשכנז לארץ ספרד לצמיתות, היינו בלי כוונה לחזור, ולכן לא התייחס למנהגי אשכנז כמנהגים בעלי תוקף בארצו החדשה, וזאת ע"פ כלליו הוא בפירוש סוגיות התלמוד, בדיון עובר ממקום למקום⁷.

אליקים ג' אלינסון

5. כל המקורות צוינו במאמרי, הערות 10–41.

6. ראה מאמרי הערות 60, 61, שם השויתי את עמדתו הסבלנית של הרא"ש כלפי ההקלות הנפוצות בספרד בשמיטת כספים עם עמדתו התקיפה של בן-דורו הרשב"א בעניין זה, לפי מה שהיא משתקפת משובתו (ב, שיד). השערות של ד"ר זפרני (הערה 31) שיש לזקוף את ההבדל בין הרשב"א והרא"ש בזה להבדלי נוהג שהיו קיימים בין ברצלונה לטולידו אינה נכונה; הרי הרשב"א דחה בתוקף כל מגמה להקל בדבר, ואף התייחס למקילים בזלזול: "שועין הן בריני השמיטה, שסבורין שאינה נוהגת בזמן הזה, ורחמנא אמר שהיא נוהגת...". אשר לביטוי המופיע בתשובה אחרת (ג, לב): כאן וככל גלילותינו שמיטת כספים נוהגת, הכוונה היא למנהג הישיבות, היינו ת"ח, כמפורש בדברי השואל: איך נוהגין בישיבתך; זאת ועוד, ברור ממהלך התשובה שאין הרשב"א מתייחס כלל וכלל לנוהג הקיים אלא לנוהג הראוי להתקיים.

7. המקורות צוינו במאמרי הערה 45.

מן הראוי לציין עוד נוהג אחד שהיה נפוץ באשכנז, והרא"ש התעלם ממנו, וזאת דוקא בדבר שנהגו שם להקל על ההלכה התלמודית בעניין מדי שכית, לפי הוראה חד-משמעית בברייתא שהובאה בשני התלמודים (בבלי שבת יט ע"א, ירושלמי שם פרק א הלכה ח) אסור להפליג באניה בשלושה הימים שלפני השבת, אולם בספר ראב"ן (סימן ס) כתוב שבאשכנז לא הקפידו בדבר: "והא דנהגי ליכנס לספינה סמוך לערב ללכת לוירמישא או לקולוניא", והוא דן בדבר באריכות, בהגהות מיימוניות (שבת ל, יג) מפורש שנהגו "כל העולם" להיכנס בספינה בע"ש, וייחס את המנהג לדעה שאין האיסור נוהג אלא בספינה גוששת, משום איסור תחומין, המרדכי (שבת רנח) סמך את ידיו על דעת ר"ת, שאין האיסור חל על נסיעות לשם סחורה, וכמו כן אם הייעוד הוא לראות את פני חברו משום שנסיעות אלו נחשבות לדבר מצוה, ואכן המנהג להקל על סמך סברה זאת השתרש באשכנז במשך הרבה דורות, כמבואר בהגהת הרמ"א לשו"ע אר"ח (רמח, ה). לעומת זה, בפסקי הרא"ש (שבת א, לח) תפס בשיטת האלפס שהאיסור חל דוקא על הפלגות לים הגדול, ודחה בתוקף כל נטיה להקל בדבר, המנהג להקל באשכנז אינו מוזכר בדברי הרא"ש כלל, וכמו כן התעלם לחלוטין מסברת רבינו תם שהפלגות מסחריות נחשבות כהפלגות לשם מצוה (ראה עוד פסקי הרא"ש עירובין ד, ג, קרבן נתנאל שם אות ד, ותשובות הרא"ש כב, יב).